

Поклик племені

Інтелектуальна автобіографія Нобелівського лауреата з літератури. Картографія мислителів-лібералів про розвиток ідеологій у ХХ сторіччі, з перспективи, яка з'являється, «коли стаєш на плечі гігантів». Автор аналізує свою ідеологічну еволюцію й фундаментальні праці видатних науковців, які допомогли йому розвинути новий корпус ідей після великої ідеологічної травми — розчарування в Кубинській революції (ї поїздки в 60-х до СРСР, де побачив нужду і несправедливість), відтак — відхід від ідей Сартра, який надихав письменника в юності. «Якщо у 60-ті, та й пізніше, ти хотів називати себе інтелектуалом, то не міг не бути марксистом, інакше тебе піддавали нищівній обструкції», — і як вирок: «марксизм не ідеологія, це релігія для західних інтелектуалів». Трансформація світогляду Льюїса розмічена сімома великими мислителями, з якими веде відвертий діалог. Адам Сміт, Хосе Ортеґа-і-Гассет, Фрідріх Гаск, Карл Поппер, Реймон Арон, Ісая Берлін і Жан-Франсуа Ревель — саме ці велетні показали йому традицію мислення, яка дає привілей індивідові перед племенем, нацією чи партією і яка обстоює свободу слова як фундаментальну цінність для здійснення демократії. Схожої літератури в світі дуже мало, причини і наслідки ідеологічних впливів на цивілізацію й людське мислення можна простежити лише відсторонено і з великої часової дистанції.

ЛАУРЕАТ НОБЕЛІВСЬКОЇ ПРЕМІЇ

МАРІО

ВАРГАС

Поклик племені

ЛЬЙОСА

*інтелектуальна
автобіографія*

WRITERS ON WRITING

*La traducción de esta obra ha recibido una ayuda
del Ministerio de Cultura y Deporte de España*

*Переклад цього твору здійснено
за підтримки Міністерства культури і спорту Іспанії*

GOBIERNO
DE ESPAÑA

MINISTERIO
DE CULTURA
Y DEPORTE

DIRECCIÓN GENERAL
DEL LIBRO
Y FOMENTO DE LA LECTURA

Mario Vargas Llosa

**LA LLAMADA
DE LA TRIBU**

ALEAGUARA

Маріо Варгас Льюса

ПОКЛИК ПЛЕМЕНІ

*З іспанської переклала
Галина Грабовська*

ЛЬВІВ

УДК 821.134.2(85)
Л-90

Маріо Варґас Льюса

ПОКЛИК ПЛЕМЕНІ

Есе

З іспанської переклала Галина Грабовська

Перекладено за виданням:

Mario Vargas Llosa

La llamada de la tribu

© 2018, *Mario Vargas Llosa*

© 2018, *Penguin Random House Grupo Editorial, S. A. U.*

Travessera de Gràcia, 47-49. 08021 Barcelona

ISBN: 978-84-204-3199-4

Інтелектуальна автобіографія Нобелівського лауреата з літератури. Картографія мислителів-лібералів про розвиток ідеологій у ХХ сторіччі, з перспективи, яка з'являється, «коли стаєш на плечі гігантів». Автор аналізує свою ідеологічну еволюцію й фундаментальні праці видатних науковців, які допомогли йому розвинути новий корпус ідей після великої ідеологічної травми — розчарування в Кубинській революції (і поїздки в 60-х до СРСР, де побачив нужду і несправедливість), відтак — відхід від ідей Сартра, який надихав письменника в юності. «Якщо у 60-ті, та й пізніше, ти хотів називати себе інтелектуалом, то не міг не бути марксистом, інакше тебе піддавали нищівній обструкції», — і як вирок: «марксизм не ідеологія, це релігія для західних інтелектуалів». Трансформація світогляду Льюси розмічена сімома великими мислителями, з якими веде відвертий діалог. Адам Сміт, Хосе Ортеґа-і-Гассет, Фрідріх Гаск, Карл Поппер, Реймон Арон, Ісяя Берлін і Жан-Франсуа Ревель — саме ці велетні показали йому традицію мислення, яка дає привілей індивідові перед племенем, нацією чи партією і яка обстоює свободу слова як фундаментальну цінність для здійснення демократії. Схожої літератури в світі дуже мало, причини і наслідки ідеологічних впливів на цивілізацію й людське мислення можна простежити лише відсторонено і з великої часової дистанції.

Усі права застережені. Жодну частину цього видання не можна перевидавати, перекладати, зберігати в пошукових системах або передавати у будь-якій формі та будь-яким засобом (електронним, механічним, фотокопіюванням або іншим) без попередньої письмової згоди на це **ТОВ «Видавництво Анетти Антоненко»**.

ISBN 978-617-7654-79-6

ISBN 978-617-7654-08-6

(Серія «Writers on Writing»)

© Mario Vargas Llosa, 2018

© Галина Грабовська, український переклад, 2022

© «Видавництво Анетти Антоненко», 2022

Зміст

7	Поклик племені
24	Адам Сміт (1723–1790)
58	Хосе Ортега-і-Гассет (1883–1955)
85	Фрідріх Август фон Гаск (1899–1992)
121	Сер Карл Поппер (1902–1994)
177	Реймон Арон (1905–1983)
203	Сер Ісая Берлін (1909–1997)
242	Жан-Франсуа Ревель (1924–2006)
271	Подяка

*Жерардо Бонджованні,
натхненнику ліберальних ідей і вірному другові.*

Поклик племені

Я б ніколи не написав цю книжку, якби понад двадцять років тому не прочитав працю Едмунда Вілсона «На Фінляндський вокзал». Ці чудові есеї оповідають еволюцію соціалістичної ідеї: від миті, коли французький історик Жюль Мішле, заінтригований однією цитатою, взявся вивчати італійську мову, аби читати Джамбаттіста Віко, аж до прибуття Леніна на Фінляндський вокзал у Санкт-Петербурзі 3 квітня 1917 року, аби очолити російську революцію. Відтак мені прийшла ідея книжки, яка б зробила для лібералізму те, що американський критик зробив для соціалізму: есеї, які, беручи початок у шотландському містечку Керколді, де у 1723 році народився Адам Сміт, оповіли би еволюцію ліберальних ідей за посередництвом їхніх основних виразників та історичних і суспільних подій, через які вони поширилися світом. І хоча вона далека від того взірця, саме такими є давні витoki «Поклику племені».

Хоча це не очевидно, але йдеться про автобіографічну книжку. В ній описано мою власну політичну та інтелектуальну історію, шлях, який вів мене з юності, пройнятої марксизмом і сартрівським екзистенціалізмом, до лібералізму моєї зрілості, проходячи через переоцінку демократії, в якій мені допомогло читання таких письменників, як Альбер Камю, Джордж Орвелл і Артур Кестлер. Далі до лібералізму мене підштовхували певний політичний досвід і передусім ідеї семи авторів, яким присвячені ці сто-

рінки: Адам Сміт, Хосе Ортега-і-Гассет, Фрідріх фон Гаек, Карл Поппер, Ісая Берлін, Реймон Арон і Жан-Франсуа Ревель.

Я відкрив для себе політику в дванадцять років: у жовтні 1948 року, коли в Перу військовий переворот генерала Мануеля Аполінаріо Одрії скинув президента Хосе Луїса Бустаманте-і-Ріверо, родича моєї матері. Гадаю, під час восьмирічного правління Одрії і зародилася моя ненависть до диктаторів будь-якого штибу — одна з небагатьох незмінних констант у моїй політичній поведінці. Але усвідомив я суспільну проблему — тобто те, що Перу є країною, де повно кривди, де привілейована меншість безбожно експлуатує колосальну більшість, — лише 1952 року, коли в останній рік навчання в школі прочитав «Ніч лишилася позаду» Яна Валтіна. Через цю книжку я пішов проти своєї родини, яка хотіла, аби я вступив до Католицького університету (де тоді вчилися добрі перуанські діти), і подав заяву до Університету Сан-Маркос — державного, популярного і нескореного військовій диктатурі, де — я був цього певен — зможу стати членом комуністичної партії. Коли 1953 року я вступив у Сан-Маркос, щоб вивчати гуманітарні науки і право, через репресії режиму Одрії вона майже зникла: її керівників було ув'язнено, вбито чи відправлено у вигнання; тож партія намагалася відновитися при допомозі Групи Кауйде, активістом якої був один рік.

Саме там я дістав свої перші уроки марксизму — у підпільних навчальних групах, де ми читали Хосе Карлоса Маріатеґі, Жоржа Політцера, Маркса, Енгельса, Леніна і бурхливо дискутували про соціалістичний реалізм і лівизну, «дитячу хворобу комунізму». Велике захоплення Сартром, якого я благоговійно читав, захищало мене від догми (ми, тодішні перуанські комуністи, були, за висловом Сальвадора Гармендія, «нечисленні, але дуже фанатичні») і спонукало обстоювати у своєму осередку тезу

Сартра, який вірив в історичний матеріалізм і класову боротьбу, але не в діалектичний матеріалізм, через що в одній з таких дискусій мій товариш Фелікс Аріас Шрейбер назвав мене «недолюдком».

Я вийшов з Групи Кауйде наприкінці 1954 року, але залишався, думаю, соціалістом, принаймні у моїх лектурах; згодом, через боротьбу Фіделя Кастро та його барбудос у горах Сьєрра-Маестра і перемогу Кубинської революції в останні дні 1958 року, це значно посилиться. Для мого покоління — і не лише в Латинській Америці — те, що сталося на Кубі, було вирішальним, то було ідеологічне «до і після». Багато хто, як і я, побачили у діяннях Фіделя не лише героїчну і лицарську пригоду борців-ідеалістів, які хотіли покінчити з корумпованою диктатурою Багісти, але також позбавлений фанатизму соціалізм, який дозволяв критику, різномірність і навіть ідейні розходження. У це вірив багато хто, і саме тому Кубинська революція у свої перші роки мала таку велику підтримку в цілому світі.

У листопаді 1962 року я перебував у Мехіко, куди мене послала Французька телерадіокомпанія, в якій працював журналістом, для висвітлення виставки, яку Франція організувала на пагорбі Чапалькутек, коли вибухнула Карибська криза. Мене відрядили на Кубу, і я полетів у Гавану останнім літаком Кубинських авіаліній, який вилетів із Мехіко перед блокадою. Куба переживала широку мобілізацію, побоюючись неминучої висадки морської піхоти. Видовище вражало. На Малеконі невеличкими зенітними гарматами, які називалися «бокачікас», управляли юнаки, майже діти, які, стримуючись від стрільби, витерплювали бриючі польоти північноамериканських «сейбрів», а по радіо і телебаченню населенню давали інструкції, що воно має робити, коли почнуться бомбардування. Там переживали щось, що нагадувало мені емоції та ентузіазм вільного і обнадієного народу, які описує Орвелл у «Да-

нині Каталонії», коли він як волонтер приїхав у Барселону на початку іспанської громадянської війни. Мене до глибини душі потрясло те, що здалося мені уособленням випущеного на волю соціалізму, і я вистояв у довгій черзі, щоб здати кров, і завдяки моєму давньому приятелю з Мадридського університету Амбросіо Форнету і перуанці Ільдї Гадеа, яка познайомилася з Че Геварою у Гватемалі Хакобо Арбенса, вийшла за нього заміж і народила йому дочку в Мексиці, зійшовся з багатьма кубинськими письменниками, пов'язаними з Домом Америк, і його очільницею Аїде Сантамарією, за якою я недовго упадав. Коли через декілька тижнів я від'їздив, молодь на вулицях Гавани виспівувала «Nikita, mariquita, / lo que se da / no se quita» — бо радянський лідер пристав на ультиматум Кеннеді і забрав ракети з острова. Лише згодом стало відомо, що у цій таємній угоді Кеннеді, схоже, пообіцяв Хрущову, що натомість Сполучені Штати утримаються від вторгнення на Кубу і заберуть з Туреччини ракети «Юпітер».

Моє ототожнення з Кубинською революцією тривало значну частину шістдесятих років, за які я п'ять разів приїздив на Кубу як член Міжнародної ради письменників Дому Америк і яку я захищав маніфестами, статтями і публічними актами як у Франції, де тоді жив, так і в Латинській Америці, куди доволі часто приїздив. У ці роки я відновив свої марксистські лектури: читав не лише книжки класиків марксизму, але також праці письменників, яких ототожнювали з комуністичною партією або які були близькі до неї — наприклад, Дьйордя Лукача, Антоніо Грамші, Люсьєна Гольдмана, Франца Фанона, Режіса Дебре, Че Гевари і навіть крайнього ортодокса Луї Альтюссера, професора Вищої нормальної школи, який збожеволів і вбив свою дружину. Утім, пригадую, що, живучи в Парижі, я раз на тиждень нишком купував огуджувану лівими газету «Фігаро», аби прочитати статтю Реймона Арона, чий проникливий аналіз сьогодення мене водночас і непокоїв, і вабив.

Від марксизму мене поступово відвернули деякі події, які відбулися наприкінці шістдесятих років: створення на Кубі МГПВ, Мобільних груп підтримки виробництва — то був евфемізм, за яким ховалися концентраційні табори, в яких упереміш сиділи контрреволюціонери, гомосексуали і звичайні злочинці. Від поїздки в СРСР у 1968 році, куди мене запросили на якесь торжество, пов'язане з Пушкіним, у мене залишився поганий присмак. Там я побачив, що якби був росіянином, то став би в цій країні дисидентом (тобто парією) або гнів би у ГУЛАГу. Для мене це стало шоком. Сартр, Сімона де Бовуар, Мерло-Понті і журнал «Тан Модерн» переконали мене, що попри всі негаразди в СРСР ця країна являє собою прогрес і майбутнє, це вітчизна, де, як казав в одному своєму вірші, який я знав напам'ять, Поль Елюар, «Нема ні повій, ні злодіїв, ні попів». Але такі були бідність, п'яниці, які валялися на вулицях, і загальна апатія; повсюдно відчувалася колективна клаустрофобія, зумовлена браком інформації про те, що діялося там і в решті світу.

Досить було огледітися, щоб збагнути, що хоча класові відмінності як функція грошей зникли, нерівність в СРСР була величезною та існувала виключно як функція влади. Я запитав одного говіркого росіянина: «У кого тут найбільше привілеїв?» Він відповів: «У слухняних письменників. Вони мають дачі, де проводять відпустки, і можуть їздити за кордон. Це ставить їх значно вище за звичайних чоловіків і жінок. Чого ще хотіти?» Чи міг я обстоювати цю суспільну модель, як робив це досі, знаючи тепер, що не зміг би в ній жити? Також мало вплив моє розчарування самим Сартром у той день, коли я прочитав у газеті «Ле-Монд» інтерв'ю, яке взяла у нього Мадлен Шапсаль, де він заявляв, що розуміє, коли африканські письменники зрікаються літератури, аби здійснити спочатку революцію і створити країну, де вона буде можливою. Він також казав, що супроти дитини, яка вмирає з голоду, «La Nausée ne fait

pas le poids» («Нудота» є марнотою»). Я відчув себе так, наче мене вдарили ножем у спину. Як міг це стверджувати той, хто змусив нас повірити, що письмо — це спосіб дії, що слова — це вчинки, що пишучи можна впливати на історію? Тепер виявлялося, що література є розкішшю, яку можуть дозволити собі лише країни, які добилися соціалізму. У той час я знову став читати Камю і визнавати його рацію, розуміючи, що у його знаменитій полеміці зі Сартром щодо концентраційних таборів в СРСР якраз він поцілів у саме око. Його ідея про те, що коли мораль розходиться з політикою, починаються вбивства і терор, була чистою правдою. Усю цю еволюцію згодом було викладено у книжечці «Поміж Сартром і Камю»*, де були зібрані мої статті шістдесятих років про обох мислителів.

Мій розрив з Кубою і у певному сенсі зі соціалізмом стався через славнозвісну тоді (тепер про неї майже ніхто не пам'ятає) справу Падільї. Поет Ерберто Паділья, активний учасник Кубинської революції — він став заступником міністра зовнішньої торгівлі — у 1970 році почав робити критичні зауваги щодо культурної політики режиму. Спочатку на нього злостиво накинулася офіційна преса, а потім його ув'язнили, висунувши абсурдне звинувачення, що він є агентом ЦРУ. Обурившись, п'ятеро друзів, які його знали — Хуан і Луїс Гойтісолоси, Ганс Магнус Ензенсбергер, Хосе Марія Кастельєт і я, — у моїй барселонській квартирі написати лист протесту, до якого долучилися багато письменників у всьому світі, такі як Сартр, Сімона де Бовуар, Сьюзен Зонтаг, Альберто Моравія, Карлос Фуентес, протестуючи проти такого свавілля. Фідель Кастро відповів особисто, звинувативши нас у прислужництві імперіалізму і заявивши, що нога наша не ступить на землю Куби «невизначений і нескінченний час» (тобто цілу вічність).

* Маріо Варгас Льйоса, «Поміж Сартром і Камю», серія «Корабель і порт», Сан-Хуан (Пуерто-Ріко), видавництво «Уракан», 1981 р.

Попри кампанію огуди, об'єктом якої я став через той маніфест, з душі мені звалився камінь: мені вже не треба було вдавати згоду, якої я не відчував, із тим, що діялося на Кубі. Втім розрив зі соціалізмом і переоцінка демократії тривали в мене кілька років. То був період непевності і ревізії, в який я потроху починав розуміти, що «формальні свободи» так званої буржуазної демократії були не просто декораціями, за якими ховалася експлуатація бідних багатими, а гранню, що відокремлювала людські права, свободу слова, політичне розмаїття від авторитарної і репресивної системи, де в ім'я єдиної правди, яку репрезентували комуністична партія та її ієрархи, можна було притлумлювати будь-яку критику, нав'язувати догматичні гасла і хоронити дисидентів у концентраційних таборах і навіть знищувати їх. При всіх її недоліках, яких було багато, демократія принаймні заміняла самоуправство законом і дозволяла вільні вибори, незалежні від влади партії і профспілки.

Зробити вибір на користь лібералізму було передусім інтелектуальним процесом не одного року, в якому мені дуже допомогло те, що у той час, починаючи з кінця шістдесятих, я жив у Великій Британії, викладаючи у Лондонському університеті, тож зблизька бачив одинадцять років урядування Маргарет Тетчер. Вона належала до Консервативної партії, але як державний діяч керувалася переконаннями і передусім інстинктом, які були глибоко ліберальними; у цьому вона була дуже схожою на Рональда Рейгана. Велика Британія, до керма якої вона стала у 1979 році, була країною в стані занепаду, і реформи лейбористів (а також торі) потроху її ослабили, занурили у все більшу етатичну і колективістську рутину, хоча громадянські свободи, вибори і свобода слова поважалися. Однак роль держави повсюдно зросла — через націоналізацію промисловості і політику (наприклад, щодо житла), яка робила громадянина щоразу залежнішим від милостей

держави. Демократичний соціалізм потроху присипляв батьківщину промислової революції, яка тепер чахла у монотонній сірості.

Правління Маргарет Тетчер (1979 — 1990 рр.) означало революцію, здійснену в рамках найстрогішої законності. Передані у власність держави виробництва були приватизовані, а британські підприємства перестали отримувати субсидії і були змушені модернізуватися і конкурувати на вільному ринку; тоді як «соціальне» житло, яке дотеперішні уряди здавали людям з низькими доходами — так вони підтримували електоральний клієнтелізм, — продали його наймачам згідно з політикою, яка мала на меті перетворити Велику Британію на країну власників. Її кордони відкрили для міжнародної конкуренції, натомість застарілі галузі промисловості, наприклад, вугільну, закрили, аби дозволити реновацію і модернізацію країни.

Усі ці економічні реформи, звісно, породили страйки і суспільну активізацію — наприклад, робітників вугільних шахт, — які тривали близько двох років, упродовж яких особистість Маргарет Тетчер продемонструвала відвагу і переконаність, яких Велика Британія не знала з часів Уїнстона Черчилля. Ті реформи, які за лічені роки перетворили країну у найбільш динамічне суспільство Європи, супроводжувалися захистом демократичної культури, утвердженням моральної і матеріальної переваги ліберальної демократії над авторитарним, корумпованим і економічно зруйнованим соціалізмом, який відсвічував по всьому світу. Ця політика збігалася з тією, яку в той самий час провадив у Сполучених Штатах президент Рональд Рейган. Нарешті на чолі західних демократій з'явилися лідери, позбавлені комплексу неповноцінності перед комунізмом, які у всіх своїх виступах згадували про здобутки у царині людських прав, рівності можливостей, повагу до індивіда та його ідей на протиположність деспотизму та економічному краху комуністичних країн. Якщо Рональд

Рейган був надзвичайним популяризатором ліберальних теорій, який, без сумніву, знав їх дещо в загальному, то пані Тетчер була більш точною та ідеологічно підкованою. Не ходячи околяса, вона казала, що консультиється з Фрідріхом фон Гаском і читає Карла Поппера, якого вважала найбільшим сучасним філософом свободи. Обоє їх я прочитав у ті роки, і відтоді «Відкрите суспільство та його вороги» та «Шлях до рабства» стали моїми настільними книжками.

Попри те, що в економічних та політичних питаннях Рональд Рейган і Маргарет Тетчер мали чітку ліберальну орієнтацію, у багатьох соціальних і моральних питаннях вони обстоювали консервативні і навіть реакційні позиції — жоден з них не прийняв би гомосексуальні шлюби, аборти, легалізацію наркотиків чи евтаназію, які мені здавалися законними і необхідними реформами, — і в цьому, звісно, я з ними розходився. Однак я переконаний, що в загальному підсумку обидвоє дуже прислужилися культурі свободи. І в кожному разі допомогли мені стати лібералом.

Завдяки професорові Г'ю Томасу, моєму давньому другу, мені пощастило познайомитися з пані Тетчер особисто. Томас, радник британського уряду з іспанських та латиноамериканських питань, організував у своєму домі на Ледбрук-гроув вечерю інтелектуалів, аби звести пані Тетчер лицем в лице із цими тиграми. (Лівиця, ясна річ, була найзатятішим противником тетчерівської революції). Її посадили біля Ісаї Берліна, до якого вона весь вечір зверталася з величезною повагою. Присутніми були романісти В. С. Найпол і Ентоні Павелл: поети Аль Альварес, Стівен Спендер і Філіп Ларкін; критик і новеліст В. С. Прітчетт; драматург Том Стоппард; історик Г. Плумб з Кембриджа; президент Трініті-коледжу Оксфордського університету Ентоні Квінтон і хтось іще, кого не пам'ятаю. У мене вона спитала, де я живу, і коли я відповів, що на Монпельє-вок,

нагадала мені, що я є сусідом Артура Кестлера, якого вона явно читала. Розмова була випробуванням, якому присутні інтелектуали піддали пані прем'єр-міністра. Делікатність і добрі манери британської ввічливості заледве приховували затаєну войовничість. Відкрив вогонь господар дому Г'ю Томас, запитавши пані Тетчер, чи цікавить її думка істориків і чи є вона хоч якось корисною в питаннях урядування. На запитання вона відповідала чітко, не тушуючись і без пози, у більшості випадків впевнено, та іноді зізнаючись у своїх сумнівах. По завершенні ввечері, коли вона вже пішла, Ісая Берлін дуже добре, як на мене, підсумував думку більшості присутніх: «Нема чого соромитися». А це, подумав я, багато, аби відчутти гордість за те, що маєш правительку з такою витримкою, культурою і переконаннями. У наступні дні Маргарет Тетчер мала їхати до Берліна, де вона вперше побуває біля Муру ганьби, спорудженого советами, аби спинити все масовіші втечі громадян Східної Німеччини на Захід. Там вона виголосить одну зі своїх найважливіших промов супроти авторитаризму і на захист демократії.

Із Рональдом Рейганом я також познайомився особисто, але було то на вельми людній вечері у Білому домі, куди мене запросила Сельва Рузвельт, яка була тоді керівником протоколу. Вона представила мене президентові, і під час дуже короткої розмови я лише встиг запитати його, чому, маючи у Сполучених Штатах таких письменників, як Фолкнер, Гемінгвей чи Дос Пассос, він завжди називає своїм улюбленим романістом Луїса Ламура. «Ну, він дуже добре описав щось дуже наше — життя ковбоїв Заходу», — відказав він. У цьому він мене, ясна річ, не переконав.

Обидвоє вони були великими державними діячами, найважливішими у свій час, і обидвоє зробили вирішальний внесок у крах і зникнення СРСР, найбільшого ворога, що його мала демократична культура, однак не

було в них нічого від харизматичного лідера, того, хто, як Гітлер, Муссоліні, Перон чи Фідель Кастро, у своїх промовах апелює передусім до «духу племені». Так Карл Поппер називає несвідоме примітивної людини, що гніздиться у найпотемніших глибинах душі усіх цивілізованих людей, які так і не поборолі цілком ностальгію за тим традиційним світом — племенем, — коли людина все ще була невіддільною частиною колективу, що підкорявся всемогутньому шаману чи вождю, які приймали за неї усі рішення, в якому вона почувалася безпечною, позбавленою відповідальності, слухняною, як тварина у стаді, зграї, або людина у банді чи натовпі, приспана перебуванням серед тих, хто говорив тією самою мовою, поклонявся тим самим богам, дотримувався тих самих звичаїв, ненавидячи іншого, відмінного, на кого можна було покласти відповідальність за всі біди, що сипалися на плем'я. «Дух племені», джерело націоналізму, разом з релігійним фанатизмом породив найбільші масакри в історії людства. В цивілізованих країнах, як-от у Великій Британії, поклик племені проявляється передусім на великих шоу, футбольних матчах чи поп-концертах під відкритим небом, які у шістдесяті роки давали «Бітлз» чи «Роллінг Стоунз», на яких індивід пропадав, поглинутий масою, — короткочасна втеча, цілюща і розслаблююча, від щоденних обов'язків громадянина. Та в деяких країнах, і не лише третього світу, цей «поклик племені», від якого нас звільняла ліберальна і демократична культура — чи в крайньому разі розсудливість, — час від часу з'являвся знову через жажливіх харизматичних лідерів, завдяки яким суспільство знову стає масою, покірною вождю. Це є субстрат націоналізму, який я ненавидів з юності, інтуїтивно відчуваючи, що в ньому гніздиться заперечення культури, демократії і розсудливості. Через це замолоду я й був лівим і комуністом; але тепер ніщо так не означало повернення до «племені», як комунізм — з його за-

переченням індивіда як суверенного і відповідального створіння, поверненням його до стану частини маси, яка скоряється наказам лідера, такого собі релігійного ідола, чиє слово є святе, неспростовне, як аксіома, що відроджує найгірші форми демагогії і шовінізму.

У ті роки я багато читав і перечитував мислителів, яким присвячені сторінки цієї книжки. І багатьох інших, певна річ, які могли б фігурувати тут: наприклад, Людвіга фон Мізеса, Мілтона Фрідмана, аргентинця Хуана Батісту Альберді і венесуельця Карлоса Рангеля — останні два є на правду винятковими випадками справжнього лібералізму на латиноамериканському континенті. У ті роки я також з'їздив в Единбург, аби покласти квіти на могилу Адама Сміта у Керколді, побачити дім, де він написав «Багатство народів», від якого, як я виявив, залишилася тільки обдерта стіна і дощечка з іменем господаря.

Саме у ті роки викувалися політичні переконання, які я відтоді обстоював у своїх книжках і статтях і які змусили мене в 1987 році протистояти в Перу націоналізації всієї фінансової системи, яку намагався здійснити президент Алан Гарсія під час свого першого правління (1985 — 1990 рр.), заснувати Рух Свобода і 1990 року стати кандидатом на пост президента республіки від Демократичного фронту з програмою, що мала на меті радикально змінити перуанське суспільство, аби перетворити його на ліберальну демократію. Мимохідь скажу, що хоча ми з моїми друзями зазнали поразки на виборах, багато ідей, які ми захищали під час тієї довгої кампанії, яка тривала майже три роки, і які є ідеями цієї книжки, що нікуди не зникли, потроху прокладали собі шлях серед усе ширших верств, доки не стали в наші дні частиною політичного порядку денного в Перу.

Консерватизм і лібералізм — це різні речі, як визначив Гаск у своїй знаменитій праці. Та це не означає, що в лібералів і консерваторів немає спільних ідей і ціннос-

тей, їх мають також демократичний соціалізм — соціал-демократія — і лібералізм. Досить згадати, що велику економічну і соціальну трансформацію Нової Зеландії розпочав лейбористський уряд з міністром фінансів Роджером Дугласом, а завершила пані міністр фінансів Рут Річардсон з уряду консерваторів (1984 — 1993 рр.) Не треба розуміти лібералізм як ще одну ідеологію, один з тих мирських актів віри, які так тяжіють до нераціонального, до догматичних істин, так само як релігії, усі — примітивні магічно-релігійні і сучасні. Серед лібералів, як посвідчують ті, хто фігурує на цих сторінках, частіше є більше розходжень, ніж спільного. Лібералізм — це доктрина, яка не має відповідей на все, як на це претендує марксизм, він допускає в своєму лоні незгоду і критику — виходячи з невеликої, але чіткої сукупності переконань. Наприклад, що свобода є найвищою цінністю і що вона не є чимось подільним і фрагментарним, а становить єдине ціле і мусить виявлятися у всіх сферах — економічній, політичній, соціальній, культурній — у насправді демократичному суспільстві. Через нерозуміння цього зазнали фіаско всі режими, які в шістдесяті і сімдесяті роки намагалися стимулювати економічну свободу, будучи при цьому деспотичними, в основному військовими диктатурами. Ці невігласи думали, що ринкова політика може бути успішною при репресивному і диктаторському правлінні. Але в Латинській Америці провалилися також багато демократичних спроб, які поважали політичні свободи, але не вірили в економічну свободу — вільний ринок, — а саме завдяки їй відбувається матеріальний розвиток і прогрес.

Лібералізм не є догматичним, він знає, що реальність складна і що часто ідеї і політичні програми повинні до неї адаптуватися, якщо хочуть мати успіх, замість того, аби намагатися припасувати її до жорстких схем, що зазвичай призводить їх до краху і розв'язує політичне насильство. Лібералізм також породив у своєму лоні «дитячу хворо-

бу» — сектантство, втілене у деяких економістах, зачарованих вільним ринком як панацеєю, здатною вирішити всі соціальні проблеми. Їм найбільше варто пригадати приклад самого батька лібералізму Адама Сміта, який за певних обставин навіть допускав тимчасове збереження деяких привілеїв, так само як субсидій і контролю, коли їх скасування могло принести в найближчому майбутньому більше зла, ніж користі. Та толерантність, яку демонстрував Сміт до супротивника, можливо, є найзахопливішою особливістю ліберальної доктрини: припускати, що вона може помилятися, а супротивник — мати рацію. Ліберальний уряд мусить сприймати суспільну та історичну реальність гнучко, не думаючи, що можна класифікувати всі суспільства в єдиній теоретичній схемі, це контрпродуктивна позиція, яка веде до фіаско і фрустрацій.

Ми, ліберали, не є анархістами і не хочемо ліквідувати державу. Навпаки, ми бажаємо сильної і ефективною держави, що не означає держави всеосяжної, яка намагається робити те, що громадянське суспільство може робити краще, ніж вона, в режимі вільної конкуренції. Держава мусить забезпечувати свободу, громадський порядок, повагу до закону, рівність можливостей.

Рівність перед законом і рівність можливостей не означають зрівнювання доходів і податків, як міг би запропонувати якийсь ліберал. Бо це можна отримати в суспільстві через авторитарну владу, яка економічно «зрівнює» всіх громадян засобами репресивної системи, вважаючи не вартими щербатої копійки різні особисті здібності: уяву, винахідливість, зосередженість, старанність, амбіційність, працьовитість, лідерство. Це рівнозначне зникненню індивіда, його розчиненню в племені.

Нема нічого справедливішого, ніж те, що рушаючи з більш-менш однакової вихідної точки, індивіди потроху розходяться в своїх доходах відповідно до своїх більших чи менших внесків у благо всього суспільства. Було би

Кінець безкоштовного
уривку. Щоби читати
далі, придбайте, будь
ласка, повну версію
книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ